

اصلاحات کیفری بین الملل

ترویج عدالت کیفری منصفانه و موثر

تضمین‌هایی برای مقابله با شکنجه و بد رفتاری

نظارت [نهادهای] مستقل بر بازداشتگاه‌ها

زمینه

جامعه بین المللی، شکنجه و بد رفتاری را همچنانکه برده داری و نسل کشی را، در هر زمان و تحت هر شرایطی ممنوع شناخته است. این ممنوعیت، مطلق بوده و به بخشی از عرف بین المللی تبدیل شده و رعایت آن برای کلیه کشورها الزام آور است، خواه عضو معاهدات بین المللی واضح این ممنوعیت باشند، خواه نباشند.

قوانین حقوق بشر در مقابله با شکنجه و بد رفتاری، با ایجاد تضمین‌های دقیق و نهادهای تخصصی، رویارویی با عوامل و شرایط مساعد شکنجه و ایجاد مکانیزم‌های حسابرسی و پیشگیری راه درازی پیموده است. چندین معاهده در سطح منطقه ای و بین المللی به منظور مقابله و جلوگیری از اعمال شکنجه و بد رفتاری به تصویب رسیده است.

مواد ۲ و ۱۶ کنوانسیون منع شکنجه، کشورهای معاهد را ملزم می سازد که به منظور جلوگیری از وقوع اعمال شکنجه و سایر رفتارهای بیرحمانه، خشن یا تحقیرآمیز در قلمروی صلاحیت قضایی‌شان، اقدام مؤثر به عمل آورند. این اقدامات تدابیر حمایتی، واکنشی و پیشگیرانه را در بر می‌گیرد.

نظارت نهادهای مستقل بر بازداشتگاه‌ها چرا؟

تجربه ثابت کرده که شکنجه و بد رفتاری با زندانیان، معمولاً در اماکن دور از دسترس انجام می‌گیرد، جایی که شکنجه گران با اطمینان خاطر می‌دانند که از نظارت مؤثر بر اعمال خود و پاسخگویی بدان در امان اند. بازداشتگاه‌ها دقیقاً چنین مکان‌های دور از دسترس اند.

در نتیجه، جلوگیری از شکنجه و بد رفتاری مستلزم این است که بازداشتگاه‌ها از انظار عمومی پنهان و مصون نباشند. بنابراین دسترسی زندانیان به دنیای خارج از زندان، مثلاً به خانواده و وکیل، علاوه بر اینکه فی نفسه یک حق است، اقدامی حیاتی برای جلوگیری از اعمال شکنجه و بد رفتاری است که در صورت وقوع، از دید عموم پنهان نماند و خاطیان مجازات شوند.

اما این کار تنها زمانی می‌تواند به گونه ای روشمند و مؤثر به نتیجه برسد که بازداشتگاه‌ها به طور مداوم تحت نظارت نهادها و عوامل خارج از زندان قرار داشته باشند.

به منظور نیل به این هدف، مکانیزم‌های دقیقی برای بازدید طراحی شده تا بتوان به خوبی از تأثیر بازدارنده بازدیدهای سرزده و دایمی از سوی نهادی مستقل، بهره برد: امکان وقوع چنین بازدیدهای سرزده احتمال تشخیص و آگاه شدن از بد رفتاری‌ها را افزایش می‌دهد و باعث می‌شود که زندانبانان، مامورن پلیس و غیره، مراقب رفتار خود باشند. امتیاز دیگر این نوع بازدیدها بررسی

ناکارایی‌های ساختاری بازداشتگاه‌ها است که در صورت پرداختن به موقع به آن‌ها، مانع از نادیده گرفتن ممنوعیت شکنجه و بدرفتاری می‌شود.

اساس این تفکر این است که تیم‌هایی متشکل از کارشناسان مستقل و از رشته‌های مختلف، بازدیدهای پیشگیرانه انجام دهند، مشاهدات دست اول جمع آوری کنند و محرمانه با زندانیان و کارکنان زندان صحبت نمایند. این تیم‌ها تسهیلات موجود، مقررات و شیوه‌های رایج، و نیز متناسب بودن تضمین‌های لازم را بررسی می‌کنند تا عواملی را شناسایی کنند که منجر به ایجاد شرایط و یا رفتارهایی مشابه بدرفتاری یا شکنجه می‌شود یا خواهد شد.

این اطلاعات سپس بر پایه بهترین شیوه‌ها و معیارها در سطح کشور، منطقه و بین الملل ارزیابی می‌شود و در قالب توصیه‌های ویژه و عملی به مقاماتی که بهتر از هر کس از عهده اجرای آن بر می‌آیند (نهادهای دولتی، در منطقه و یا کشور) ارائه می‌گردد. این توصیه‌ها، مبنایی می‌شوند برای گفتگوی سازنده با مقامات. پی‌گرفتن این مذاکرات و بازدیدها امکان آموختن اجرایی شدن توصیه‌ها و اصلاح یا تعمیق آن‌ها را فراهم می‌کند. هدف بازدیدهای پیشگیرانه و فرآیند گفتگو، بهبود شرایط برای کلیه زندانیان، کل بازداشتگاه و کل نظام زندان‌های کشور است.¹

بازدیدها همچنین می‌تواند به پاسخگو کردن هرچه بیشتر مسئولان بازداشتگاه‌ها و جلوگیری از بی‌کیفیری آنان کمک کند، اما این مقوله‌ای دیگر است و با برنامه‌ای که هدف اصلی‌اش پیشگیری [از شکنجه و بدرفتاری] است تفاوت دارد.

این سیستم برای نخستین بار در سال ۱۹۷۸ در سطح منطقه توسط کمیته اروپایی منع شکنجه و رفتار یا مجازات غیرانسانی یا تحقیرآمیز (CPT) در شورای اروپا ایجاد شد. این کمیته مأموریت یافت که بازدیدهای منظمی از بازداشتگاه‌های کلیه کشورهای عضو شورای اروپا سازماندهی کند، یعنی از کلیه مکان‌های نگهداری افراد محروم از آزادی، از جمله زندان‌ها، مراکز نگهداری بزهکاران زیر سن قانونی، پاسگاه‌های پلیس و کلانتری‌ها، مراکز نگهداری مهاجرین غیرقانونی، بیمارستان‌های روانی، مراکز خدمات اجتماعی، و غیره. نمایندگان CPT، از "دسترسی نامحدود به بازداشتگاه‌ها برخوردارند و حق دارند بدون هیچ محدودیتی در آنها تردد نمایند. آنها بطور خصوصی با افرادی که آزدیشان سلب شده مصاحبه می‌کنند و آزادانه با هر کس که بتواند اطلاعات مورد نیاز را در اختیارشان بگذارد ارتباط برقرار می‌کنند."

در سطح بین المللی مکانیزم مشابهی با الهام از این مدل ایجاد شده و به تصویب پروتکل اختیاری کنوانسیون ملل متحد علیه شکنجه (OPCAT) انجامیده است.

پروتکل اختیاری کنوانسیون ملل متحد علیه شکنجه

این پروتکل نخستین سند بین المللی است که کمیته فرعی منع شکنجه و سایر رفتارها یا مجازات‌های بیرحمانه، غیرانسانی یا تحقیرآمیز (زیرکمیته منع شکنجه/SPT) را مجاز می‌دارد که از کلیه بازداشتگاه‌ها در سراسر دنیا بازدید کند و از این طریق رویه پسندیده بازدیدهای منظم را به سطح بین المللی، به کشورهای خارجی از حیطه شورای اروپا نیز تعمیم می‌دهد؛ به کشورهایی که پروتکل را امضا کرده اند یا بدان پیوسته اند و یا آن را پذیرفته اند.

پروتکل نوآور نیز هست، چرا که در پی آن است که خلاء عدم استفاده از ظرفیت پیشگیرانه نظارت بر بازداشتگاه‌ها در سطح کشور را با زیر پوشش گرفتن هرچه بیشتر و بنابراین با تقویت توانایی پیشگیری پر کند: علاوه بر اینکه پروتکل امکان بازدید را برای زیرکمیته فراهم می‌آورد، کشورهای معاهد را نیز ملزم می‌کند که در سطح کشور یک یا چند سازوکار پیشگیری (NPMs) و یک یا چند نهاد از کارشناسان مستقل ایجاد کنند طوری که مجاز باشند از هر مکانی که افراد محروم از آزادی در حبس اند، سرزده و بدون مانع‌تراشی بازدید کنند.

¹ Association to Prevent Torture (APT), Establishment and Designation of National Preventive Mechanisms, 2006, pp. 15, 16.

بنابراین، تنفیذ و اجرای پروتکل، مکانیزمی پیشگیرانه را به کمک توصیه‌های جمع‌آوری شده در بازدیدهای منظم از بازداشتگاه‌ها، و سؤال از دولت و مقامات، و بررسی قوانین موجود و آتی بر اساس وظیفه اش، ایجاد می‌کند.

عوامل اساسی نظارت بر بازداشت²

- **استقلال:** استقلال عمل نهادها و سازوکارهای کشوری (NPMS) باید تضمین شود. این نهادها باید هنگام انجام وظایف خود طبق پروتکل اختیاری، از استقلال مالی و عملیاتی کامل برخوردار باشند. همچنین باید اطمینان حاصل کنند که شغل و موقعیت اعضا از نظر منفعت شخصی و تضاد منافع مشکل‌زا نخواهد بود.
- **شرح وظایف جامع:** این سازوکارهای نظارتی علاوه بر اینکه حق دارند به طور منظم نحوه رفتار با افراد محروم از آزادی را بررسی کنند، باید از اختیار و قدرت اراده توصیه به مقامات ذیربط و نیز ارائه پیشنهادها و ملاحظات خود در مورد قوانین موجود و آتی برخوردار باشند.³
- **محدوده بازدیدها:** حق بازدید، باید تمامی مکان‌های نگهداری افراد محروم از آزادی در کشور را در برگیرد. بنابراین این حق فراتر از زندان‌ها و پاسگاه‌های پلیس و کلانتری‌ها، به عنوان مثال، موسسات روان‌درمانی، بازداشتگاه‌های داخل پادگان‌های نظامی، مراکز نگهداری پناهجویان یا دیگر خارجیان، و مکان‌های نگهداری خردسالان را که به حکم دادگاه یا حکم اداری آزادی آنها سلب شده، در بر می‌گیرد.
- **ترکیب اعضا از نظر حرفه:** برای اینکه اعضای نهاد نظارتی بتوانند وظایف خود را به گونه‌ای مؤثر انجام دهند باید از تجربه حرفه‌ای شناخته شده‌ای در دستگاه قضایی، بالادست در حقوق جزایی، مدیریت زندان یا پلیس، یا در زمینه‌های مختلف مربوط به رفتار با افراد محروم از آزادی برخوردار باشند. این نهاد باید از نظر ترکیب اعضا، اصل برابری و عدم تبعیض میان زن و مرد را محترم شمارد. گروه‌های قومی مختلف و اقلیت‌ها نیز باید نمایندگان خود را داشته باشند.
- **بازدیدهای منظم و سرزده:** برای اینکه بازدید مؤثر باشد باید به گونه‌ای تکرار شود که صرفنظر از موقعیت جغرافیایی بازداشتگاه، مرتباً در معرض بررسی موشکافانه قرار گیرد. نهاد بازدیدکننده باید بتواند به فواصل زمانی و به گونه‌ای که خود می‌خواهد بازدید کند.
- **دسترسی نامحدود:** نهاد پیشگیری، باید به هر مکانی که در آن آزادی افراد از آنها سلب شده، دسترسی نامحدود داشته باشد، که از جمله حق تردد بدون محدودیت در این مکان‌ها، حق دسترسی به اطلاعات کامل در خصوص این مکان‌ها، و نیز اخذ دیگر اطلاعات موجود در مورد بازداشتگاه‌ها و زندانیان را در بر می‌گیرد. نهاد نظارتی باید از حق مصاحبه با افرادی که آزادیشان سلب شده برخوردار باشد و بتواند با هر کس که معتقد است می‌تواند اطلاعات مفید به آن ارائه دهد، از ادانه ارتباط برقرار نماید.
- **بازدیدهای سرزده:** سازوکار نظارتی، تنها زمانی مؤثر است که [مسئولان و مقامات ذیربط] نتوانند از طریق انتقال زندانیان یا اصلاح موقتی شرایط نامناسب، بر سوء رفتارها [و اعمال غیرقانونی] خود سرپوش بگذارند. بنابراین، نهادهای نظارتی باید از حق انجام بازدیدهای سرزده در هر زمان و به کلیه مکان‌های سلب آزادی، برخوردار باشند.

² UN Subcommittee on Prevention of Torture and Other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment, Guidelines on national preventive mechanisms, 9 December 2010, CAT/OP/12/5.

³ UN Optional Protocol to the UN Convention Against Torture, Article 19.

● **مصاحبه‌های خصوصی و محرمانه‌گی:** یعنی می‌توان با افرادی که آژادیشان سلب شده به طور خصوصی نیز مصاحبه کرد. این سازوکار همچنین باید بتواند تضمین کند که هرگونه اطلاعات محرمانه ای که در حین انجام وظایف آن به دست می‌آید، کاملاً محرمانه بماند.

● **حفاظت در مقابل اعمال تلافی جویانه:** باید از افرادی که با مکانیزم نظارتی همکاری می‌کنند در مقابل هرگونه مجازات، انتقامگیری یا سایر آسیب‌هایی که به این دلیل علیه آنها انجام می‌گیرد، حفاظت کرد. کشورها باید از دستور دادن، اعمال کردن، روا داشتن هرگونه مجازات یا اقدام تلافی جویانه علیه افراد یا سازمان‌هایی که با نهاد نظارتی ارتباط داشته یا به آن اطلاعاتی ارائه کرده اند (صرفنظر از صحت و سقم این اطلاعات) خودداری نمایند. به این افراد و سازمان‌ها به هیچ وجه نباید صدمه ای وارد شود.

